

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-8>

УДК 159.923.2-053.5:159.942-027.1(045)

Тайсія КОМАР

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-8957-0971>

e-mail: komartayisiya@gmail.com

Олена ШИСТКА

Хмельницький національний університет

e-mail: el.shistka@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дослідження психологічних особливостей розвитку емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку є актуальним завданням у сучасному психологічному дискурсі. У цьому контексті вивчається взаємозв'язок між процесом навчання в школі, соціалізацією та формуванням емоційного інтелекту у дітей. Аналізуються фактори, що впливають на емоційний розвиток, включаючи сімейні та педагогічні аспекти. Вивчення міміки та інтонацій дитини дозволяє отримати інсайти щодо її емоційної виразності. Звертається увага на роль стресу та тривоги у молодших школярів і їх вплив на стійкість особистості.

Дослідження спрямоване на визначення ключових аспектів емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та формування рекомендацій для оптимізації цього процесу в шкільному та сімейному середовищі.

Ключові слова: молодший шкільний вік, емоційність, емоційна сфера, емоції, психологічні особливості розвитку емоційної сфери дітей, вивчення емоційного сприйняття.

Taisiia KOMAR, Olena SHISTKA

Khmelnitskyi National University

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL SPHERE IN CHILDREN OF EARLY SCHOOL AGE

The article explores the peculiarities of development in children of early school age, providing a psychological characterization of this age group. Based on the analysis of psychopedagogical literature, the essence of the concept of "emotional development" is elucidated, considering it as a crucial aspect of human psyche and behavior. The author identifies and substantiates the psychological features of emotional development in children of early school age, including the intensity of emotions (children of this age often express emotions vividly and intensely, easily experiencing joy, sadness, anger, or excitement); changes in the expression of emotions (children may abruptly change their emotional states without apparent reasons, and a single situation can evoke different emotions at different moments); gradual development of self-regulation (children learn to regulate and control their emotions, although this process evolves gradually, and children may struggle with controlling their emotional reactions); perception of social norms (children start to understand social norms and rules for expressing emotions in specific situations); formation of social relationships (children actively interact with peers and adults, contributing to the development of social skills and group interaction); development of empathy (over time, children develop the ability to perceive and understand the emotions of

others, showing empathy and offering support to their peers); formation of identity (children begin to sense their identity and understand their own emotions in the context of personal self-definition); influence of the family environment (family surroundings and relationships with parents and family significantly impact the emotional development of children).

The article also explores the interrelation between the learning process in school, socialization, and the formation of emotional intelligence in children. Factors influencing emotional development, including family and pedagogical aspects, are analyzed. The research aims to identify key aspects of emotional development in children of early school age and provide recommendations for optimizing this process in both school and family environments.

Keywords: early school age, emotionality, emotional sphere, emotions, psychological features of the development of children's emotional sphere, study of emotional perception.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку є складним і динамічним процесом. У цьому віці формується основа для майбутнього емоційного та соціального розвитку. До психологічних особливостей розвитку емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку можна віднести: інтенсивність емоцій (діти цього віку часто виявляють емоції дуже яскраво й інтенсивно, вони легко переживають радість, смуток, злість чи захват); зміну вираження емоцій (діти можуть раптово змінювати свої емоційні стани без видимих причин, одна ситуація може викликати різні емоції в різних моментах часу); поступовий розвиток саморегуляції (діти вчаться регулювати та керувати своїми емоціями, проте, цей процес розвивається поступово, і діти можуть мати труднощі з контролем своїх емоційних реакцій); сприйняття соціальних норм (діти починають розуміти соціальні норми та правила вираження емоцій у певних ситуаціях); формування соціальних відносин (діти активно взаємодіють з однолітками та дорослими, що сприяє формуванню соціальних навичок і взаємодії в групі); розвиток емпатії (з часом діти розвивають здатність сприймати та розуміти емоції інших, вони можуть виявляти співчуття та виявляти підтримку одноліткам); формування ідентичності (діти починають відчувати свою ідентичність і розуміти свої власні емоції у контексті особистого самовизначення); вплив сімейного середовища (сімейне оточення та стосунки з батьками та родиною мають великий вплив на емоційний розвиток дітей).

Розуміння цих психологічних особливостей є важливим для батьків, учителів і психологів, щоб створювати підтримуюче середовище та надавати допомогу дітям у розвитку їхньої емоційної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження В. Мухіної показують, що молодші школярі емоційно залежні від своїх вчителів, і цей емоційний зв'язок є значним.

Як показала Т. Піскарьова, молодші школярі більш сприйнятливі до навколишнього середовища та починають розуміти свої емоції в знайомих ситуаціях, хоча, можливо, ще не вміють артикулювати ці емоційні переживання словами.

Є. Ільїн вказує на те, що у дітей молодшого шкільного віку спостерігається прояв їхньої емоційної сфери та соціалізації через їхню поведінку.

За Л. Виготським, розвиток дитини супроводжується не придушенням чи послабленням емоцій, а скоріше зростанням кривої розвитку емоцій від аутистичного мислення, де емоції відіграють провідну роль в інтелектуальному процесі, до реалістичного інтелектуального процесу, де відбувається синтез інтелектуального й емоційного процесу.

За думкою західних психологів, увесь процес соціалізації дитини відбувається у стані тривоги, оскільки вона намагається уникнути неприємних переживань. З віком реакції гніву дитини визначаються двома типами: вибухові реакції гніву та спрямовані реакції гніву, які виникають внаслідок батьківського невдоволення та покарання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення й обґрунтування психологічних особливостей емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу

В зарубіжній психології поняття «емоційність» розглядається як важливий аспект психіки та поведінки людини. Емоційність пов'язана з виявленням, вираженням та регуляцією емоцій. В цілому, в зарубіжній психології емоційність розглядається як складний та багатогранний аспект психічного життя, що включає фізіологічні, когнітивні та соціокультурні аспекти. Термін «емоційність» використовується як синонім гіперемоційності, що вказує на прояв частіших та інтенсивніших емоційних реакцій, ніж у середньому спостерігається у людей.

В. Небиліцин, учень Б. Теплова, надав розгорнуте визначення емоційності, розглядаючи її як комплекс властивостей та якостей, що охоплюють особливості виникнення та зникнення різноманітних почуттів, афектів і настрою.

А. Ольшаннікова разом із своїми учнями акцентує увагу на позитивному чи негативному ставленні до об'єкту, спрямованості на об'єкт або від нього, та модальності емоцій. Модальність, у цьому контексті, визначає якість переживання емоційних ознак і стійкі схильності до таких переживань. Базуючись на фізіологічних даних, науковиця спочатку ідентифікувала три основні емоції: задоволення (радість), гнів і страх, а пізніше, до цієї тріади було додано печаль як самостійну емоцію [1; 3].

За теорією Е. Листик, емоційна сфера представляє собою широкий спектр внутрішніх індивідуальних переживань і почуттів, займає ключове місце та включає різні функціональні аспекти: стимулюючий, регуляційний, оцінювальний, а також компенсаційний в аспекті надання відсутньої інформації. На думку Е. Листик, емоційна сфера представляє собою властивості людини, які складаються з кількісних, якісних і динамічних аспектів розвитку емоцій та почуттів. Критерії емоційності, визначені змістово, наповнюють загальні явища та ситуації, які займають визначальне положення для суб'єкта. Вони нерозривно пов'язані з індивідуальними базовими особливостями особистості, моральними переконаннями, напрямками мотивації, власними поглядами на навколишній світ, життєвими цінностями та свідомим вольовим управлінням.

Перша систематична характеристика емоційної сфери була розроблена В. Вундтом, основоположником інтроспективної психології. Він відзначався як прихильник сенсуалістичної теорії, яка встановлює зв'язок між емоціями та найпростішими психічними процесами й відчуттями.

У своїй теорії В. Вундт вказував на двокомпонентну структуру емоційних процесів. На основі своїх досліджень, він виділив шість основних компонентів емоційного процесу та визначив три основні виміри емоцій: задоволення – невдоволення, напрямок – дозвіл, збудження – заспокоєння. Ця характеристика отримала своє відображення у тривимірній теорії почуттів В. Вундта.

Молодший шкільний вік – це період у розвитку дитини від приблизно 6 до 11 років, коли вона активно взаємодіє з оточенням та вивчає світ навколо себе. Психологічна характеристика цього віку включає ряд важливих аспектів:

— Дитина в цьому віці активно розвиває свої когнітивні здібності: вчиться читати, писати, вирішувати прості математичні завдання. Здатність до абстрактного мислення ще обмежена, але дитина вже може логічно мислити та розв'язувати завдання.

— У молодшому шкільному віці діти досліджують та виражають свої емоції більш свідомо. Вони можуть стикатися з новими ситуаціями, що викликають радість чи тривогу. Розвивається емпатія та здатність сприймати почуття інших.

— Діти вивчають навички соціальної взаємодії, навчаються працювати в групах. З'являється бажання мати друзів, але вони також можуть стикатися з конфліктами та труднощами у взаємодії з однолітками.

— Рухова активність важлива для розвитку моторики та здоров'я. Діти можуть брати участь у різних заходах і заняттях фізичною культурою.

— У цьому віці діти формують свої уявлення про мораль і правила. Вони починають розуміти поняття справедливості, відповідальності та взаємовідносин.

— Дитина починає усвідомлювати свою роль у світі, формує власну ідентичність і розуміє, що вона частина більшого соціального оточення.

Ці аспекти взаємодіють та взаємопоеднуються, створюючи унікальний психологічний профіль молодшого шкільного віку [2, с. 100-102].

Молодший шкільний вік є періодом, який представляє значні труднощі, оскільки вимагає від учнів зосередження довільної уваги, виявлення вольових зусиль, прийняття відповідальності та розвитку самостійності, які у дітей цього віку ще недостатньо розвинені. При вступі до школи, основний акцент емоційних реакцій переноситься з гри та спілкування на процес і результат навчальної діяльності, задоволення потреб у власній оцінці та позитивному ставленні до людей оточення. У цьому віці більшість дітей реагує дуже емоційно на оцінки та думки вчителя.

Кожна дитина реагує на один і той же психічний процес унікальним чином: так, одна й та ж ситуація може викликати емоційне піднесення в одного, тоді як у іншого викликає смуток та апатію. Вольова сфера дитини підсилює мотивацію до навчання та сприяє свідомому регулюванню її вчинків і дій. Крім того, для ефективного особистісного розвитку школярів важливо використовувати різноманітні форми та методи роботи з дітьми вдома, проводити спільну роботу з батьками щодо виховання вольових якостей та обговорення розумної вимогливості до дітей.

В. Мухіна зазначає, що діти молодшого шкільного віку виявляють високий рівень емоційної залежності від свого вчителя. Ця емоційність визначається потребою у позитивних емоціях від важливих дорослих, зокрема вчителів, що в значній мірі впливає на поведінку дітей. У спробах взаємодії зі своїми однолітками, молодші школярі стикаються з численними труднощами. В ситуації рівності серед однолітків вони стикаються з різними особистісними особливостями, різною культурою мовного й емоційного спілкування, а також різною волею та почуттями особистості. У зв'язку з цим, їхня поведінка може набувати виражених форм, таких як агресивні реакції, плаксивість або рухове розгальмування.

Під час здобуття нових знань і слухання оповідань, молодші школярі не лише засвоюють інформацію, але й отримують її оцінку від дорослих. Їхнє емоційно-ціннісне ставлення до оточуючого світу формується через емоційне сприйняття вчителя щодо навчального матеріалу. Без емоційної близькості з вчителем дитина відчуває потребу в задоволенні та позитивних емоціях. Її бажання спілкуватися виникає тільки тоді, коли її цікавить якась тема або вона хоче щось дізнатися [4].

Психічне й емоційне ставлення дітей до правил і моральних норм формується через емоційно-критичне ставлення дорослих до них. Вплив дорослих на сприйняття моральних норм життя дітьми є суттєвим, оскільки дорослі своїм афективним ставленням провокують певний тип поведінки у дитини. Межі нових почуттів у дітей молодшого шкільного віку формуються переважно в процесі навчальної діяльності та взаємодії з нею.

Втрата емоцій еквівалентна втраті щастя, оскільки лише розвинена емоційна сфера може бути джерелом радості. Дорослі повинні старатися сприймати позитивні аспекти оточуючого світу, робити оптимістичні висновки та передавати це своїм учням. Це важливо, оскільки розвиток емоцій залежить від того, як ми сприймаємо світ навколо нас.

Характеристика психології дитини молодшого шкільного віку полягає у тому, що вони ще недостатньо усвідомлюють власні емоції і не завжди можуть розуміти причини, що їх викликають. У випадку труднощів у навчальному закладі діти частіше реагують емоційно – гнівом, страхом, образою. Багато дітей в цей період потребують підтримки та допомоги дорослих, тому важливо, щоб батьки, вчителі та психологи спільно розуміли їх проблеми та переживання, щоб надати ефективну допомогу.

Діти молодшого шкільного віку часто зазнають труднощів у контролі своїх емоційних виявів, що, зазвичай, виявляється в їхній

міміці та жестах. Це пряме вираження та прояв їхніх емоцій і почуттів можна пояснити несформованістю гальмівних процесів у корі головного мозку молодших школярів. Контроль за вираженням базових емоцій, таких як сміх чи сльози, виявляється недостатнім у корі великих півкуль головного мозку. Внаслідок цього можуть виникати афективні стани, такі як раптові прояви радості чи гніву, суму. Ці емоційні стани часто переходять один в один, і діти молодшого шкільного віку швидко можуть відновлювати спокій чи, навпаки, швидко заходити в стан збудження.

Для того, щоб молодший учень міг свідомо регулювати свою поведінку, потрібно навчити його адекватно виражати свої почуття та знаходити конструктивні способи виходу зі складних ситуацій. У молодшому шкільному віці відбувається активне формування довірливості, внутрішнього плану дій та розвиток здатності до рефлексії [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Вивчення психологічної літератури підтверджує, що емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку прямо пов'язаний зі зміною їхнього способу життя та розширенням кола спілкування, особливо, коли вони починають навчання в школі. Аналіз різних поглядів на проблему емоційної сфери у дітей молодшого шкільного віку вказує на те, що в цей період формується власна емоційна виразність, яка проявляється в різноманітності інтонацій та відтінків міміки дитини.

Для стимулювання розвитку емоційної сфери необхідно враховувати не лише різноманітність почуттів та емоцій, але й сприяти гармонійному формуванню цих аспектів. Також важливо виховувати у дитини необхідні навички управління своїми емоціями та почуттями, такими як гнів, занепокоєння, страх, провина, сором, співчуття, жалість, емпатія, гордість, шляхетність, любов та інші. Дитину слід навчати розуміти свої емоційні стани та визначати причини, що їх викликають. Емоційне благополуччя дитини пов'язане з її самооцінкою, переконанням у власних здібностях та оцінкою моральних й інших якостей.

Отже, серед негативних психологічних станів молодших школярів, які мають в основі переважно соціально-психологічний характер, основоположними є негативні емоційні стани, що можуть стати стійкими особливостями особистості та вплинути на подальший її розвиток.

Наступним етапом дослідження є розробка психолого-педагогічних рекомендацій для батьків і вчителів, які дозволяють подолати негативні емоції дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Гавришук В. Психологічні особливості емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку. [Електронний ресурс] : http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/7878787/4197/Гавришук%20В.М_SOa%2014-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
2. Михальченко Н. В. Вікова психологія. Навчально-методичний посібник. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. 244 с.
3. Подкопаєва Ю. В., Попова Д. В. Психологічні особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку : thesis. 2019. [Електронний ресурс] : <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39990> (дата звернення: 24.11.2023).
4. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери молодших школярів : [Електронний ресурс] : <https://ukrmova.com.ua/work/8387332/psihologicni-osoblivosti-rozvitku-emocijnoi-sferi>.
5. Трояновська Д. Особистісно-емоційні особливості дітей молодшого шкільного віку, батьки яких розлучилися. [Електронний ресурс] : https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3841/educ_2022_037.pdf?sequence=1.

References

1. Havryshchuk V. Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoi sfery ditei molodshoho shkilnoho viku. [Elektronnyi resurs] : http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/7878787/4197/Havryshchuk%20V.M_SOa%2014-20.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
2. Mykhalchenko N. V. Vikova psykholohiia. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Mykolaiv : MNU imeni V. O. Sukhomlynskooho, 2017. 244 s.
3. Podkopaieva Yu. V., Popova D. V. Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho rozvytku ditei molodshoho shkilnoho viku : thesis. 2019. [Elektronnyi resurs] : <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39990> (data zvernennia: 24.11.2023).
4. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiinoi sfery molodshykh shkoliariv : [Elektronnyi resurs] : <https://ukrmova.com.ua/work/8387332/psihologicni-osoblivosti-rozvitku-emocijnoi-sferi>.
5. Troianovska D. Osobystisno-emotsiini osoblyvosti ditei molodshoho shkilnoho viku, batky yakykh rozluchylysia. [Elektronnyi resurs] : https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3841/educ_2022_037.pdf?sequence=1.